

BRÄNNÖ-ETT VÄSTSVENSKT BIRKA?
Några randanmärkingar.

Den sena järnålderns handels- och marknadsplatser förefaller sällan ha haft någon mera betydande bebyggelse. Som exempel kan nämnas det berömda Skiring-sal eller Kaupang vid Oslofjordens yttre del. Markanta lämningar av kajer, bryggor, gravar, brunnar och en del hus finns visserligen kvar. Men den som man kan anta stadigvarande bebyggelsen är inte stor.

Annorlunda var fallet vid Birka och Hedeby där det finns en permanent bebyggelse bakom en stadsvall och därtill andra befästningsverk i närheten.

Ändå nämns Kaupangen rätt ofta som handelsplats, ja, före staden Tunsberg (Tönsberg) som Norges förnämsta.

Man kan tillägga, att medan det finns gravar och andra rester på flera håll i t ex Baltikum saknas där både stadsvallar och mera koncentrerad bebyggelse i form av kulturjord typ Birka/Hedeby. Från detta kanske man skall skilja de fornborgsliknande anläggningar, där försvarsfunktionen förefaller ha varit den viktigaste.

Den arkeologiska stadsforskningen har naturligtvis delvis ändrat denna bild i sydligare strök, t ex Danmark och vikingarnas England. I Danmark tycks ett helt nätverk av städer och vägar ha ursprung i sen järnålder. Vid sidan av Hedeby avtecknar sig flera betydande metropoler som Ribe. På 1000-talet är detta nätverk redan fullt utbildat.

En orsak till de andra kända eller antagna marknadsplatsernas blygsamma bostadslämningar torde vara deras säsongskaraktär. Men ändå kan de alltså i källorna omnämnas som stormarknader, omsättningsplatser av stor betydelse, vilka dock bara användes någon gång under sommarens seglationsperiod, i vissa fall- som det nu aktuella Brännö- bara vart tredje eller vartannat(exempel obekant?)år.

Det hindrar naturligtvis inte att de är högaktuella arkeologiska forskningsobjekt.

En sådan plats är Brännö i Styrös skärgård, den södra skärgården vid Göta älvs mynning, i landskapet Västergötland och Göteborgs och Bohus län.

Platsen omnämns minst lika ofta i de norsk-isländska källorna som Kaupang eller Birka-Hedeby.

Ön eller ögruppen nämns i Olaf Tryggvasons saga: "i Brænneyiom, til Brenneyja," i Egils(Skallagrimsson)saga: "til Brenneyja," och i Laxdöla saga "Brenneyjar." I Flateyjarbók finns den i formen "j Brenneyium." Dessutom finns den sannolikt i Kormaks saga som "Alváskären" och i Tord Redas (pordar saga Hredu-en tvivelaktig källa)saga i namnet Bærck Brännöfaxe, en man som skall ha härskat över öarna.

Som synes är namnet i plural form, Brännöarna. Det är inget hinder för att identifiera dem med en enda ö i dag, nämligen Brännö ("Det är dans på Brännö brygga..."). Vi har ett parallellt fall i Eikerøyjar(nir), Ekeröar(na) i den norra skärgården vid älvmyningen, som idag heter Öckerö.

Ögruppen har benämnts efter sin huvudö, där sannolikt den viktigaste bebyggelsen funnits.

Annars hade det legat nära till hands att identifiera Brännöarna med en annan ö i Styrös-gruppen, nämligen den med den anslående namnet Köpstädsö(1550: Köpstassönn). Men detta namn saknas tidigare, trots att källorna inte är alltför

magra. Text finns ju den berömda kung Valdemars jordabok från 1200-talet.

Troligen har därför namnet Köpstadsö tillkommit under 1500-talets stora sillfiskeperiod i Västsverige(Syd norge). Öns klippiga natur förefaller också att göra den olämplig för en vikingatida hamn och marknad.

Huvudön Brännö har däremot två perfekta anlöpningsstränder med en förbindande central slätt med åker mitt på ön.

Johan Alin, som redan 1919-20 publicerade sina viktiga tankegångar kring Brännöarnas marknadsplats avvisade också Köpstadsö som en tänkbar kandidat.

Det är väsentligt att konstatera att nammiljön kring Brännö(Styrsö)skärgården ger mer än vad Alin antog. Genom Lars Hellbergs studie kring bl a Styrisnamnen(Hellberg 1978)har vi en ny namngrupp med anknytning till ledungssystemen i de nordiska länderna. På senare tid har t ex Atterman i Blekingebokens sista utgåva utnyttjat Hellbergs resultat(även Medd/MAS nr 3/79 s 18).

Hela den södra skärgården benämns i dag efter Styrsö, en av dessa lokaler. Styrsö bör säkerligen härröra av"styrir"(styrimadr/styrman), anförare för en del av ledungsflottan. Det är ett typiskt led-namn. I senare tid kan det även markera ett område där man till sjöss lade om rodet.

Alin påpekar själv att det kända landmätet staenfnaesundae i kung Valdemars jordabok har legat här. Stämmesund skulle det ha hetat i dag och det är identifierat efter Alins tid på äldre material. Alins tolkning av namnet som ett naturnamn är säkert felaktig. I själva verket syftar stae(n)fnae på en stämma eller stämma(mötes)plats för ledungsfartyg, desto naturligare som platsen är belägen i det danska rikets yttersta gräns(eller det norskas).

Sådana stämmeplatser innan övergång kunde göras till ett främmande rike är kända om än icke säkert identifierade från övriga delar av Norden. Den norske kungen hade sådana i Viken för avfärd mot Jylland, den danske i Limfjorden mot England. En känd plats låg just vid Eikeröarna(Öckerö), som nämnts tidigare.

I det östsvenska sveariket förelåg Aspae sund(Hälsingelagen), om det så låg i Blekinge(Aspö), Stockholms skärgård(Aspö vid Dalarö)och oändligt mera troligt,vid Aspö bortom Åland(aspae i kung Valdemars jordabok) Att det alltid är sund som utpekats och namnges är närmast en självklarhet utifrån topografisk nödvändighet. Sundens betydelse som hamnplatser även i tidig medeltid genom t ex Kung Valdemars jordabok har påpekats(t ex Medd/MAS nr 3/79 s 19).

Denna namnkonstellation i Styrsöskärgården kan fö utökas på ett par punkter, som dock inte skall tas upp närmare här.

Det är viktigt att betona att även dessa indicier antyder det intima samband som Schüeck(1950)påvisat, mellan militärt skydd och handel/sjöfart i seglingsbeskrivningen i jordaboken. Den gäller Sveriges östkust och Finland, men förhållandena var säkert identiska på andra håll i Norden. Systemet är detsamma, om det så kallas ledung eller leidang stammar det ytterst från begreppet"led" handels - och sjöfartsleden.

Denna kustled, vartill Styrsödelen var ett bihang, var så viktig i Västnorden att hela landet Norge fick sitt namn därav, "Nordvegr," den norra leden eller leden mot norr. Genom den knöts de spridda bygderna samman, det var den som var grunden till riksbildningen.

På Brännömarknaden salufördes slavar, inte minst irländska trälkvinnor av hög börd. Den isländske sagohjälten Olaf På(Påfågel)s mor såldes här. Övriga varor är okända men den stora västgötska marknaden utmynnade i älven och samma varor som följde floden mot Hedeby kan ha avsatts från Norge: täljsten, bryn och renhorn. Skinn och hudar torde ha varit viktiga varor här som på andra omsättningsplatser i Norden. En köpman med tillnamnet"den gårdske"visar på direkta förbindelser med Gardarrike/Ryssland.

Visst kapital kan ha funnits direkt i baklandet till Brännö, varom två skattfynd vittnar.

Sannolikt lydde Brännö kring mitten av 900-talet under Norge. Den norske kungen lyste här i ledning vart tredje år frid(marknadsfrid!) för sitt rike. Marknaden kunde då hållas direkt under Håkon den godes egid. Hur det varit tidigare är okänt.

Måhända kan både götar(Sverige) och daner(Danmark/Halland) ha haft intressen. Senare blir de mer markanta, samtidigt som städer börjar växa upp i närheten. Den första är Konungahälla på norsk sida (med Bohusborgen) och dess efterträdare Lödöse i Sverige.

"BRÄNNÖMARKNADEN VAR FÖR VÄSTSVENSKA VAD DET SAMTIDA BIRKA VAR FÖR MÅLAREOMRÅDET." (Alin)

Det förefaller minst sagt märkligt att inga egentliga försök har gjorts för att bestämma var marknadsplatsen på Brännö egentligen legat. Med hjälp av fosfatkarteringar på den centrala Brännöslätten borde det vara jämförelsevis enkelt.

Det är inte otänkbart att vi har en partiell västsvensk motsvarighet till Birka. Även Birka låg på en ö, och fungerade som marknadsplats somliga tider. Här slutar emellertid som antytts de egentliga parallellerna. Brännö var en ren säsongsmarknad. Här finns, i motsats till t ex Kaupang, inte ens uppgifter om gravar.

Fanns bebyggelse av Birkatyp låg den med säkerhet längre in mot fastlandet eller snarare uppe vid älven, måhända ända vid forsarna. Denna landsdels handelshistoria är i slutet av förhistorisk tid fullkomligt okänd. I detta stadium vore den bäst betjänt av ett rejält inventeringsprojekt.

Överraskningar är inte omöjliga. Marinarkeologiska upptäckter har visat vägen genom det enda fyndet av ett vikingatida fartyg inom det egentliga Sverige: Åskekärrsskeppet (Medd/MAS nr 3/79, 3/80, 1/82).

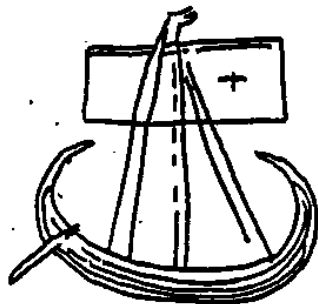
Christer Westerdahl
Örnsköldsvik

LITTERATUR:

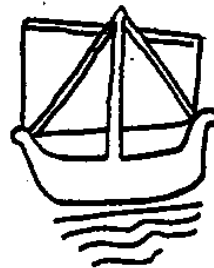
Alin, Johan: 1920a. En forntida marknadsplats vid Göta älvs mynning. Göteborgs och Bohusläns Fornminnesförenings Tidskrift 1919. Gbg. 1920b. Köpstadsö och vikingatidens handelsplats på Brännöarna. Skr utg av Inst f ortn. - och dialektforsk. vid Göteborgs Högskola II. Göteborg.

Hellberg, Lars: 1978. Schwedische Ortsnamen und altwestnordische Dichtersprache. I Andersson/Sandred(eds): The Vikings. Uppsala.

Schück, Adolf: 1950. Ledung och konungshamn. Sjöhistorisk årsbok. Sthlm.

Skeppet på Sparlösaastenen c 750-800 e Kr.

Skeppet på Forshems kyrkas sydportal c 1150-1200 e Kr.